

„МАРКОВОТО ЕСТЕТИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО — КОМПЛЕКСЕН ПРОБЛЕМ“
от ИВАН СЛАВОВ

„Наука и изкуство“, С., 1972

Една от основните задачи на съвременната марксистическа мисъл е постоянното изучаване на теоретическото наследство на класиците. Необходимостта от постоянно изучаване на това теоретическо наследство произтича от няколко основни причини. На първо място — от това, че съвременната марксистическа философия се базира върху основополагащи теоретически принципи, създадени от Маркс и Енгелс, които като една отворена теоретическа концепция не са мъртва и закостеняла догма, в съответствие с новото социално развитие в тях се актуализират все нови и нови плодотворни теоретически моменти. На второ място — необходимостта от все новото и ново изучаване на Марксовото наследство произтича от факта, че съдбата му е била твърде сложна, ред Марксови и Енгелсови текстове се публикуват за първи път и влизат в научно обръщение едва през XX в., а някои от тях дори и в последните години (така например последният том на светското издание на събраните съчинения на Маркс и Енгелс включва съвсем нови, наскоро открити и за пръв път публикувани текстове). Това продължаващо усвояване на теоретическата мисъл на класиците разкрива все нови и нови богатства в нея, в ред отношения доуточнява и доразвива основните им теоретически схващания по ред научни въпроси, поставя в нова светлина научните разработки на други автори-марксисти, прецизира в още по-голяма степен отделни концепции и научни детайли в цялостното теоретическо наследство на класиците. И, на трето място — това постоянно изучаване на теоретическото наследство на класиците е продиктувано от идеологическата необходимост да се води борба с извращенията на марксистическата философия, които намират място в работите на ред съвременни буржоазни, леви и десни ревизионистични автори. Всепобеждаващата сила на марксистическата теория, все по-големите практически успехи на социализма принудиха голяма част от буржоазните и ревизионистки автори да изоставят методите на прене-

брегване на марксистическата теория, както и грубото и вулгаризиране или пряко отрицание. Днешните спекулации с Марксовата теория се характеризират с по-голяма теоретична гъвкавост, с по-фини в научно отношение теоретически спекулации. Голото отрицание отстъпва място на привидно обективно признание и интерпретация на Марксовите възгледи. Това говори за отново актуализирания теоретически престиж на Марксовата мисъл въпреки опитите чрез противопоставяне на двата Маркса (ранния и зрелия), чрез свеждане на теорията му само до икономическа или чрез конструирането на един нов Маркс — „хуманистичен“, „антропологичен“ и пр. — да се разруши цялостното диалектическо единство на Марксовата мисъл, като се противопоставят едни или други нейни страни на съвременната марксистко-ленинска философия.

Всичко казано дотук за актуалността на Марксовата теоретическа мисъл се отнася и до неговите естетически възгледи. В някои отношения дори се отнася с особена сила. Защото именно около въпроса за естетическите възгледи на Маркс се разгрънаха и някои от големите идейни спорове. От всички дялове на Марксовата теоретическа мисъл неговите естетически възгледи имат най-сложна историческа съдба. Голяма част от Марксовите текстове, имащи отношение към въпросите на естетиката и изкуството, бяха открити и проучени в един по-късен период. Не само буржоазни, но и някои марксистически автори бяха на мнение, че Маркс не е имал своя естетическа концепция, че неговите възгледи в областта на изкуството са имали случаен, откъслечен характер, изразяващ субективните му естетически предрасположения, които нямали връзка с цялостната му теория и дори противоречели в известни свои моменти на нея. Поради това марксистко-ленинската естетика в някои свои етапи на развитие бе извличана от най-общия мирогледен смисъл на Марксовата теория или пък се правеха валидни и за естетиката изводи от икономическото учение на Маркс, от основополагащата му идея за социалната детерминираност на надстроечните явления. Впоследствие обаче от наличното Марксово теоретическо наследство бяха извличени все по-голям брой съждения, които имат отношение към изкуството, а, от друга страна, бяха откривани и нови текстове, имащи по-опре-

делено отношение към естетиката — особена заслуга в това отношение има най-изтъкнатият изследовател на Марксовото естетическо наследство — съветският учен Михаил Лифшиц. Всяко ново издание на сборника с Марков и Енгелсови изказвания по въпросите на литературата и изкуството е все по-пълно с нови и нови работи и фрагменти, така че Марксовото естетическо наследство се оформя като една все по-определена теоретическа концепция, която се намира в диалектичното единство с всички останали дялове на теоретическата му мисъл и в същото време дава теоретическите извори и основи на съвременната марксистско-ленинска естетика.

Сравнително по-късното усвояване на Марксовото естетическо наследство поставя пред съвременната наука някои по-сложни методологични въпроси главно във връзка с буржоазните и ревизионистки опити за извращение на Марковата теория. В същото време Марксовото естетическо наследство представя ценен аргумент против опитите Маркс да бъде представян като изключително социално-икономически мислител, разкрива богатството и широтата на неговата теория. От друга страна, Марксовото теоретическо наследство в областта на естетиката — както поради своята историческа съдба, така и поради наличието на голям брой текстове в него от „ранния“ период на Марксовото теоретическо развитие — представя удобна база за теоретически спекулации и интерпретации в духа на един „антропологически“ и „хуманистично“ интерпретиран Маркс. Всичко това показва голямата необходимост това наследство да бъде цялостно и задълбочено усвоено от съвременните естетици-марксиста, а също и научната отговорност при теоретическото му осмисляне — като компонент от цялостната Маркова мисъл и като изходна база на съвременната марксистско-ленинска естетика.

И като се има пред вид тази необходимост и отговорност, толкова по-радостно е, че един от първите сериозни научни опити да бъде изучено цялостно и комплексно това наследство принадлежи на български автор.

Интересът на Иван Славов към проблемите на естетиката въобще и към Марковите естетически възгледи в частност е от давна добре известен, намерил е израз в ред предварителни публикации. В този смисъл книгата на Иван Славов се явява като едно обобщение на усилията му да даде съвременна интерпретация на Марковата естетическа концепция. Тази книга представя първият по-значителен теоретически опит у нас (и един от първите — не само у нас) да се разгледа по-цялостно и задълбочено — в съответствие с постиженията на съвременната наука — Марксовото естетическо наследство. Добросъвестно и критично проучил почти цялата история по усвояването

на Марксовото естетическо наследство както от страна на автори-марксиста, така и от буржоазни и ревизионистки критици, Славов дава оригинална интерпретация на Марковите естетически възгледи, която е богата и на актуални методологически указания, чертаещи пътя за още по-прецизно бъдещо комплексно разработване на проблема.

Особено важно методологическо значение има фактът, че в съответствие с комплексния характер на изследвания теоретически обект (нали сам Маркс казваше, че към предметите, включително и към тези, които се формират естетически, трябва да се пристъпва със съответна на тях мярка) авторът на изследването е пристъпил с един комплексен подход, при който се разглеждат различни аспекти на Марковите възгледи, имащи релевантност в естетиката. Иван Славов не е тръгнал по един лек и утъпкан път — да извлича Марковата естетика само от съждения, които той е изказал по повод едно или друго литературно явление. Славов е потърсил философската основа на Марковата естетика чрез анализ на Марковите възгледи за генезиса на естетическото, като подробно е разгледал схващането на Маркс за труда като фактор за самосъздаване на човека и основа за появата на естетическото. В тази връзка се разглежда и Марксовото разбиране за отчуждението и предметването с оглед проблема „творчество — наследиение — изкуство“. Изследвания на Марковия литературен стил и на Марковата терминология досега също е имало (макар и малко на брой), но новото в работата на Славов е това, че в техния анализ са дадени методологическите предпоставки за очертаване основите на една марксистическа естетика. Тук искам да отбележа и това, че изследването на Марковата стилистика и терминология у Иван Славов има смисъл не само като конкретно изследване на Марковата теория, но и с едно по-общо научнометодологическо значение — у нас (пък и не само у нас) твърде често се подценява въпросът за това, че предварителният анализ на един научен стил и разкриването на специфичната му терминология са една от предпоставките за действително обективна интерпретация на една научна концепция. Мисля обаче, че при комплексното разглеждане на Марксовото естетическо наследство е трябвало да се осмисли по-разширено и мястото на естетическите възгледи в цялостната му теоретическа мисъл — ред съждения, релевантни за естетиката, могат да се изведат от други моменти в теорията му — без да имат пряка естетико-научна съдържателност, те могат да имат богато евристично значение и в естетиката. Също така и някои по-частни естетически проблеми, разглеждани от Маркс — неравномерното развитие на изкуството спрямо социалното, проблема за „шилеризацията“ и „шекспиризацията“ и др., могат да бъдат осмислени в по-обобщен методологически

план с тяхното значение за естетиката. Но това не е толкова укор, защото мисля, че с тази книга заниманията на Славов с Марксовото естетическо наследство не свършват. Защото книгата на Иван Славов е и един методологически увод към Марксовите естетически възгледи, без с това да се подценяват конкретните научни разработки, които е осъществил авторът.

В първата глава на своята книга Славов разглежда въпроса за историческата съдба на Марксовото естетическо наследство — като анализира критически социалните и идейно-научни причини за своеобразието на тази история и сочи като повратен момент в нея обособяването на естетическата част на теоретическото наследство на Маркс и Енгелс от страна на светските изследователи през 30—40-те години на нашия век. В тази глава е направен опит за периодизация на изследванията върху Марксовите естетически възгледи и за обособяването им и конструирането им в специализирана научна област, която има основополагащо значение за разработката на проблемите на съвременната марксистко-ленинска естетика.

Във втората глава е разглеждано отношението на буржоазната критика към Марксовите естетически възгледи. Със солидна научна аргументация, лишена от каквато и да било външнопропагандна ефективност, Славов разглежда опитите на буржоазни учени (от Кроче и Масарик до Ерих Фром и Гуидо Морпулго-Талябуе) да отрекат, омаловажат или фалшифицират Марксовите естетически възгледи. Самият факт, че срещу Марксовото учение въобще и срещу неговите естетически възгледи в частност са били отправени от страна на буржоазните теоретици толкова много противоречиви, взаимно изключващи се обвинения, говори за „обективността“ на буржоазната критика, демаскира нейната прикривана зад научни аргументи враждебност към социализма. С особена задълбоченост е направена критика на някои нови буржоазни схващания за Марксовите естетически възгледи, които се характеризират със стремеж за по-цялостна и сравнително обективна интерпретация, които са израз на историческо признание на значимостта на Марксовите естетически идеи, но също са изпълнени с научни спекулации и в крайна сметка не пълно разкриват евристичната стойност на Марксовите идеи за естетиката.

Особено важно методологическо значение има въпросът концепция или система са Марксовите естетически възгледи. В противовес на основния буржоазен аргумент за фрагментарността на Марксовите естетически възгледи като начин за отрицание на тяхното голямо значение за естетиката, в средите на естети-марксистите е доста разпространено под една или друга форма мнение за наличие на система на Марксовата естетика. Във връзка с това Славов е разгле-

дал въпросите за това, какво е отношението на самия Маркс към научните системи въобще, към философското системотворчество, както и въпроса за това, изведени ли са Марксовите естетически възгледи до ранга на научна система и необходимо ли е въобще на настоящия етап и в контекста на Марксовата теория да се говори за необходимост от такава научна естетическа система. Изводът на Славов е, че тезата за съществуване на система от естетически възгледи у Маркс е априорна въпреки нейния охранен смисъл спрямо буржоазните отрицания на значението на Марксовите естетически идеи. Този извод на Славов съпада с възгледите на някои най-нови задълбочени марксистически интерпретатори на Марксовите естетически възгледи (полския учен Ст. Пазура например): „Естетиката на Маркс е строго научна и революционизираща по своята същност научна концепция“, която „без да бъде формално завършена, съдържа необходимите елементи на научна теория, предизвикала коренен преврат в естетиката. Формално тя може да се отнесе към т. нар. „отворени“ теории, способни да се развиват успоредно с еволюцията на своя обект, без да релативизират своите основни принципи.“

След тази първа част, която разглежда основни въпроси из историята и методологията на изучаването на Марксовото естетическо наследство, Славов разглежда и някои конкретни естетически принципи на Маркс. Най-напред е разглеждан проблемът за същността и генезиса на естетическото като основна естетическа категория. Природата на естетическото е разглеждана от Славов във връзка с някои основни категории на Марксовата философия — предметяване, обективизация и отчуждение. Оспорвайки както субективистките тези от екзистенциалистико-антропологичен тип (които особено се разгръщат при интерпретация на ранния Маркс), така и някои гносеологистични крайности на теорията на отразението (намерили израз в марксистческите дискусии по въпроса за природата на естетическото), Славов чрез умел интерпретаторски анализ на Марксовата теория достига до извода, че „естетическото не е субстанциално качество на предмета, а резултат на взаимодействието между него и човека посредством труда... форма, в която човешките свойства се разкриват посредством качествата на предметите и явленията“. В тясна връзка с тези проблеми е разглеждан и въпросът за взаимоотношението „творчество—наслаждение—изкуство“. При разработката на този проблем Славов е отделил голямо място на въпроса за функцията на изкуството при комунистическото общество. Славов оспорва както възгледите на някои буржоазни автори за метафизическата неотстранимост на отчуждението, така и пътищата на мнима дезалчания: „естетиче-

ското бягство“ от шилеровски тип и „грубия уравнилтелен комунизъм“ като антипод на „комунизма като социализъм, съвпадащ с хуманизма“.

С особено аналитично майсторство, при което Славов използва един нов за нашата наука метод на философско-естетически и стилистико-семантичен анализ, е разгледан Марксовият литературен стил и превратът в терминологията на обществознанието и естетиката, извършен от Маркс. Тук научно-методологическият принос на Славов е особено значителен, защото съответната интерпретация и възможната допълнителна реконструкция на Марксовите естетически възгледи може да се постигне само чрез разкриването на действителния смисъл на понятията и термините, с които той си служи и които имат новаторско-философско научно съдържание. В тясна връзка с проблема за партийността в изкуството е разгледан въпросът за Марксовата литературна политика, като въз основа на богат документален материал от взаимоотношенията на Маркс с негови съвременни поети (Хайне, Хервег, Фрайлиграт, Веерт и др.) са разкрити принципиални въпроси на социалистическата културна политика въобще.

В заключителната част — „Естетическата концепция на Маркс и съвременността“ — са разгледани някои най-актуални проблеми на усвояването на Марксовите естетически възгледи и тяхното методологическо и конкретно научно значение за изграждането на един комплексен анализ на изкуството от марксистко-ленинска гледна точка. Славов подлага на аргументирана критика няколко предложения „модела“ за интегрална марксистическа естетика. Проектът на съветския естетик Ю. Боров се отхвърля поради неговата научна аморфност, реторични фразьорство и липса на конструктивни интегриращи методологически принципи. Възгледите на Георг Лукач и неговите „Прологомени за марксистическа естетика“ са подложени на критичен анализ поради известен гносеологически и социологически априоризъм в разработването на естетическите проблеми. С особен полемичен патос са оборени опитите на ревизиониста и ренегата Роже Гароди да синтезира марксистическата естетика с екзистенциалистическата антропология в духа на един митологизиран вариант на „активизма“ на творческия субект, зает още от Фихте.

Написана със задълбочено познание както на изворните Марксови текстове, така и на цялостната досегашна история на изучаването им; с полемичен патос както срещу буржоазните отрицания на значението на Марксовите естетически възгледи, така и срещу незрелите в научно отношение интерпретации и срещу творческата безкрителност у някои социалистически изследователи; изпълнена както с богати съдържателни разбратки на Марксовите естетически въз-

гледи, така и с уравновесени методологически постановки — книгата на Иван Славов е не само крупно постижение на нашата естетическа мисъл, но и ценен влог в съвременната световна марксистическа мисъл в един особено важен момент от идеологическия и научен живот, когато актуалността на изворните Марксови идеи придобива смисъл на особено ценен стимул за перспективното развитие на всички обществени науки.

Светлозар Игов

„ТЕАТРАЛНИ РАЗМИСЛИ“

от ЛЮБОМИР ТЕНЕВ,

„Наука и изкуство“, С., 1973, 323 с.

Ръстът и значеието на съвременната социалистическа драматургия може да се определи и от значителността и приносна характер на теоретико-критичните изследвания за нея. Ценността на „Театрални размисли“ идва от богатството и разнообразието на повдигнатите проблеми, от дълбочината на тяхното осветление, от блестящата теоретична ерудираност, съчетана с критическа изследателност и непримиримост. Уловени са и зафиксирани не само движението и различните процеси в един почти тридесетгодишен период от развитието на драматургията, но са направени ценни изводи и обобщения с проникване в същността на явленията. В своите наблюдения Л. Тенев се интересува почти еднакво от класика и съвременност, но погледът му е насочен към животрепещащите съвременни проблеми. Когато се задълбочава над класически постановки, пиеси и въпроси от наследството, мислите му непрекъснато асоциират към съвременността. Когато се спира на съвременни творби и автори, винаги на помощ му идва богатият запас от познания на класиката. Това елементарно в повечето случаи изискване към практиката на всеки критик в студите и статиите на Л. Тенев придобива свое особено значение и смисъл. Четейки например изследването за диалога или портретната скица за Камен Зидаров, читателят се чувства обогатен и приобщен към най-интересните явления в съвременната драматургия. Но същевременно авторът държи буден погледа му за измерение на ценностите не само в тесен, чисто „домашен“ мащаб, а на фона на придобитото досега, с помощта на паралели от наши и чужди образци. Получава се в последна сметка една богата и пестроцветна картина на съвременната драматургия, в която проблемите изпъкват с по-голяма релефност. Л. Тенев се вживява във всеки повдигнат значителен въпрос с